

ШЕВЧЕНКО–ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ

Було якесь трагічне непорозуміння у тім, як відносився Шевченко до найбільшого гетьмана України. Він, що з такою інтуїцією малював життя Запорозжя й цілої України, що навчив нас цінити минувшину, для Богдана Хмельницького мав тільки слова докору, зневаги.

*Ой, Богдане, Богданочку!
Якби була знала,
У колисці б задушила,
Під серцем приспала...
(Розрита могила).
Отак-то, Богдане!
Занапастив-єси вбогу
Сироту Україну...
(Суботів).
Аміль тобі, великий муже!
Великий, славний, та не дуже!...
Якби ти на світ не родивсь,
Або в колисці задушивсь...
(Якби то ти, Богдане)*

Чому Шевченко так знеславляв пам'ять Богдана, про се говорить виразно: він уважав гетьмана виновником того, що над Україною запанувала Москва. Так само відносився він до всіх тих, що чим-небудь причинилися до поневолення України; навіть та дівчина Прися, що перейшла шлях гетьманові, як їхав у Переяслав Москві присягати, – і вона була засуджена на кару (Великий льох). Поет шукав причини страшного занепаду рідної країни і віднайшов її у гетьмані, що перший дружився з москалями. І се п'ятно, яке поклав Шевченко на Хмельницького, тяжить на гетьмані по нинішній день. До пам'яті Богдана відносимося й нині дуже холодно. Є у нас свята й обходи в честь різних діячів козаччини: Мазепи, Виговського, Богунна, Дорошенка, лише "Мойсей, що вивів український народ з польського ярма", не має чести і популярности. І не тільки в широких кругах не знають Хмельницького, але й наша історіографія донедавна недооцінювала його, критикувала, відбирала лаври... Чи також не під впливом острого осуду Шевченка?

Чи справді була вина Хмельницького, що лучився з Москвою? Коли Україна втратила самостійність і дісталася під польське панування, українські патріоти мусили шукати помочі у Московщині, бо ніде інде знайти її не могли. Михайло Глинський, Дмитро Вишневецький, Косинський, Сагайдачний, Йов Борецький – вони всі стояли в зносінах з північними царями і чекали звідти помочі фінансової і політичної, визволення з польської неволі, що для них була "гірша від поганської". Але Москва давала тільки невеликі грошеві підмоги – обітниці. Хмельницькому

вперше удалося здобути собі і мілітарну поміч з Москви. В тодішніх обставинах се був незвичайний політичний sukces, бо ж козацька республіка знаходилася тоді на краю занепаду – одинокі союзники татари тільки зрадами погіршували положення України, а ворожої польської сили не могли побідити злучені українські ряди. Ніхто не міг думати, що московське панування буде для України гірше від польського, бо ж Москва з симпатією відносилася до української боротьби за віру; коли прийшлося вибирати між королем польським, ханом татарським і православним царем, а вибирати було *треба* – цар мусів стояти на першому місці...

А коли навіть гетьман провинився своєю необережністю, що робив Москві занадто великі уступки і не обезпечив України перед московським поневоленням, то *вину свою змазав він* в останніх хвилях свого життя.

Безконечні московські насильства, грабежі на границях, шкоди від московських залог по містах, проби воєвод захопити адміністрацію в свої руки, нетакт послів – все те обурювало до глибини козаків і від початку творилася партія, неприхильна Москві. До остаточної кризи прийшло, коли 1656 р. Москва заключила роз'єм з Польщею, роз'єм, грізний наслідками для козаччини і коли два вороги України подавали собі руки, могла знов прийти неволя. Козацькі послы, які були у Вільні під час тих переговорів, вертали незвичайно огірчені додому. В присутності гетьмана, писаря і полковників мали здати реляцію з переговорів. Але коли Хмельницький поставив їм питання, на яких точках заключено договір і як відносилися поляки до царських послів, козаки з плачем кинулися до ніг гетьмана і з сльозами стали говорити: “Нині Запорозьке Військо на Україні загигло і поміччю не має нізвідки, – і куди голови свої звернути? На яких умовах царські послы заключили договір з польськими комісарами, про се нам нічого не відомо: не тільки царські послы про нічо з нами не радилися і до посольського шатра не пустили, але навіть до посольських шатер задалеко не пускали, так, як псів до церкви божої. А ляхи нам певно під присягою говорили, що царські послы з польськими комісарами на комісії зробили згоду по договорі поляновським і що Запорозьке Військо з усею Україною має бути по-давньому на королівській державі у них, ляхів, ворогів хреста святого. А як Запорозьке Військо і вся Україна не схоче бути під владою ляхів, цар поможе ляхам своїм військом бити Запорозьке Військо”. Полковники були дуже збентежені сею вісткою і не могли зрозуміти, як се так сталося.

А гетьман Богдан Хмельницький як божевільний, що з ума зійшов, крикнув і сказав: “Вже ви, діти, тим не журіться! Я знаю що зробити: треба *відступити від руки царя*, – підемо там, де Вишній Владика повелить бути – не тільки під християнським царем, але хоч і під бісурманським!” І запалився страшно гетьман, так що не міг його здержати навіть Виговський; радив він в чотири очи засягнути певніших вістей, як се сталося; але гетьман просто відказав, що *ніяк далі не можна бути під царем* за таке немилосердя.

Скликано раду і старшина з радістю прийняла думку про боротьбу з Москвою; всі полковники, сотники, осаули взаємно склали собі присягу, що додержать віри до кінця. Гетьман проголосив мобілізацію. А рівночасно дипломатія Хмельницького почала заходи, щоби уложити широкий союз против Польщі і Москви. Семигород, Волощина, Турція, Швеція мали помогти Україні в новій боротьбі за визволення. На жаль, прийшла хвороба і смерть Хмельницького і великому гетьманові не

удалося покінчити своїх намірів... *Повстання проти Москви* підняв наслідник і виконавець волі Богдана Виговський.

Шевченко не знав про сі визвольні плани – певно інакше осудив би тоді діяльність Хмельницького...

Але є у Шевченка ще другий Хмельницький, той могутній гетьман, на якого чекають чужоземні послы на відомій офорті з “Живописної України”, – Хмельницький в повній славі великих діл, такий Хмельницький, якого нині знаємо і почитаємо. Шевченкові-маляреві була дорога пам’ять гетьмана, він приготував ще інші малюнки з життя Богдана: “Хмельницький перед ханом”, “Смерть Хмельницького”; з пієтизмом оглядав Богданові городи, рисував церкву і дім гетьмана, оглядав Чигирин, Суботів і Переяслав. Щось у глибині душі лучило великого поета з великим гетьманом... І, може, деколи Тарасови його різкий осуд над Хмельницьким видався не зовсім справедливим... Немов експіція звучать слова:

Мир душі твій, Богдане,
Не так воно стало...

Ілюстрована Україна. – 1914. – Ч. 5–6. – С. 87–89.